

5. Уміння прогнозувати професійне зростання. Однорідність професійних переваг протягом тривалого часу.

6. Ініціатива й винахідливість у реалізації можливостей. Власна активність в одержанні інформації й виборі професійного шляху.

7. Рівень реалізму в прийнятті кар'єрних рішень.

Поінформованість про світ професій і вміння співвіднести інформацію зі своїми особливостями. При низькому рівні самосвідомості людина не в змозі сприймати пропоновану їй інформацію. Тому першою умовою розвитку поінформованості є розвиток автономності.

Друга умова повнота уявлень про джерело одержання інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: Учеб. пособие для вузов / В.А.Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2003. – 511с.

2. Дмитриева М.А. Уровни и критерии профессионализма: проблемы формирования современного профессионала /М.А.Дмитриева, С.А.Дружилов // Сибирь. Философия. Образование: Альманах СО РАО. -Новокузнецк: ИПК, 2001. – Вып. 4. – С. 18-30.

3. Дружилов С.А. Становление профессионализма человека как реализация индивидуального ресурса профессионального развития / С.А.Дружилов. – Новокузнецк: ИПК, 2002. – 242 с.

4. Завалишина Д.Н. Профессиональное развитие и профессиональное мышление / Д.Н.Завалишина // Вестник Балтийской педагогической академии. – СПб.: Изд-во БПА, 1998. – Вып. 18. – С.71-75.

5. Климов Е.А. Психология профессионала /Е.А.Климов. – М.: Институт практической психологии, Воронеж: НПО "МОДЭК", 1996. – 400 с.

УДК 37.03:159.9.07

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕСПРЯМОВАНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ НА ОСНОВІ БАЗИСНИХ ПЕРЕКОНАНЬ (за результатами діагностики студентів соціономічного типу професій)

Міляєва В.Р.

У статті розглядається проблема формування цілеспрямованої активності сучасної студентської молоді, аналізується поняття "базисні переконання" як когнітивний конструкт, який детермінує діяльність людини. Представлено результати емпіричного дослідження базисних переконань як індивідуального вектору формування цілеспрямованої активності студентів.

Ключові слова: цілеспрямована активність, базисні переконання, структура діяльності ситуативна діяльність.

В статье рассматривается проблема формирования целенаправленной активности современной студенческой молодежи, анализируется понятие "базисные убеждения" как когнитивный конструкт, детерминирующий деятельность человека. Представлены результаты эмпирического исследования базисных убеждений студентов как индивидуального вектора формирования целенаправленной активности студентов.

Ключевые слова: целенаправленная активность, базисные убеждения, ситуативная деятельность, структура деятельности,

In the article the devoted to the problem of development of students' basic convictions, concept "basic convictions" is seen as a cognitive construct that determines human activity. The results of empirical studies of students' basic convictions as individual vector of their purposeful activity are presented.

Key words: purposeful activity, basic convictions, situational activity, structure of activity,

Постановка проблеми. В умовах глобальних суспільних трансформацій до людини висуваються нові вимоги, які зумовлюють необхідність її всебічного розвитку, збагачення сил та можливостей, уміння актуалізувати здібності та реалізувати себе як особистість у різних сферах життя. За таких умов самореалізація людини забезпечується усвідомленням себе як суб'єкта активності. Активність є дівим чинником ефективного використання власних ресурсів людини, збагачення її можливостей у перетворенні дійсності і самої себе.

Поняття активності розглядається в тісному зв'язку з поняттям діяльності, яке реалізується у системі цільових установок, ціннісних орієнтацій та визначає спрямованість інтересів особистості. Проявляючи активність людина мобілізує свої здібності, активізує бажання, долає інерцію й отримує можливості для досягнення мети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування цілеспрямованої активності особистості, як процесу досягнення цілей, має особливе значення у юнацькому віці. Саме в цей період відбувається становлення людини як суб'єкта власного розвитку, а саме: вибір життєвих цінностей, особистісне та життєве самовизначення, побудова життєвих планів і перспектив (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, Л. Виготський, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, Г. Цукерман). Отже, актуальним стає дослідження цілеспрямованої активності, оскільки вона виступає детермінантою особистісного розвитку і лідерського становлення студентів, як майбутніх фахівців.

Індивідуальним вектором формування людської активності є базисні переконання: імпліцитні, стійкі уявлення індивіда про світ, про

себе, що впливають на мислення, емоційні стани і поведінку людини [1]. Психологічна наука завши приділяла значну увагу вивченню базисних переконань, вказана проблематика відображена у науковому доробку як вітчизняних (Н. Болдирев, В. Дем'янков, І. Кобозева, А. Котельникова, О. Кубрякова, М. Нікітін, М. Падун, З. Попова, Н. Тарабріна, В. Чернобровкіна) так і зарубіжних авторів (Ф. Бартлетт, А. Бек, Д. Боулбі, Дж. Брунер, М. Хоровітц, З. Епштейн, Дж. Келлі, Р. МакМаллін, У. Найсер, А. Норман, Ж. Піаже, Р. Янофф-Бульман). Надалі у нашій статті буде представлено аналіз результатів дослідження базисних переконань студентів як елементу цілеспрямованої активності особистості.

Враховуючи вищезазначене, метою статті є дослідження базисних переконань, як основи формування цілеспрямованої активності студентів.

Виклад основного матеріалу. Вивчення базисних переконань традиційно здійснюється в рамках когнітивного підходу і пов'язане з поняттям когніцій. Когнітивний підхід загалом проявляється у намаганні науковців зрозуміти, яким чином людина розшифровує інформацію про дійсність та організовує її для того, щоб приймати певні рішення і справлятися з нагальними задачами [8].

В психології використовується низка термінів пов'язаних з проблемою вивчення когнітивних конструктів, які обумовлюють діяльність людини, зокрема: "когнітивна схема" (Ф. Бартлетт, У. Найсер, Дж. Брунер, А. Норман, А. Бек, А. Елліс), "базисне переконання" (З. Епштейн, Р. Янофф-Бульман), "особистісний конструкт" (Дж. Келлі), "установка" (Д. Узнадзе) тощо.

Поняття "когнітивної схеми" у когнітивну психологію було введено Ф. Бартлеттом. Автор запропонував концепт схеми як компонент пам'яті, що формується в процесі взаємодії суб'єкта з навколишнім середовищем і одночасно організовує інформацію, що поступає [2].

У роботах когнітивних психологів У. Найсера, Дж. Брунера, А. Нормана когнітивні схеми використовуються як пояснювальний конструкт, що детермінує процес пізнання людиною навколишньої дійсності. У. Найсер вважає, що всі форми сприймання дійсності залежать від наявних індивідуальних структур? когнітивних схем, які спрямовують перцептивну активність і змінюються в процесі її реалізації. Згідно позиції У. Найсера, схеми є передбаченнями, вони є посередниками, через які минуле впливає на майбутнє. При цьому схеми, які забезпечують прийом інформації та її подальший пошук, не є продуктом однієї модальності (зоровими, слуховими або тактильними), – вони носять узагальнено-перцептивний характер. Схеми дозволяють людині не тільки сприймати поточні події, але й утримувати та структурувати узагальнену інформацію про явища, які мали місце в минулому [3].

А. Бек [1] розглядав схеми, як структури, що передбачають когнітивно-афективні процеси й поведінку і, одночасно як такі, що структурують інформацію, яка поступає до людини. А. Бек виділив 5 основних категорій схем: 1) когнітивні схеми, що стосуються наступних дій: абстрагування, інтерпретація, згадування, оцінка себе й інших людей; 2) емоційні схеми, які відповідають за генерування почуттів; 3) мотиваційні схеми, що мають відношення до прагнень і бажань; 4) інструментальні схеми, які готують людей до дії; 5) контрольні схеми, що включають у себе самоконтроль і гальмування, зміну й керування.

А. Бек вперше запропонував дворівневу схему когнітивних процесів, у якій виділяються динамічні (рухливі, мінливі) і структурні (більше стійкі й постійні) компоненти когнітивного процесу. Динамічні компоненти – це потік думок або внутрішня поведінка людини. Структурні компоненти – це стійкі когнітивні утворення, що являють собою вірування, переконання й установки. Саме останні і детермінують емоційний стан та поведінку людини. А. Бек наголошує, що багато думок людини мають недостатньо усвідомлений характер і не підлягають безпосередньому виявленню та контролю, він називає їх автоматичними думками [1]. Такими ж неусвідомлюваними можуть бути переконання й вірування, що склалися у досвіді індивіда.

Відповідно до теоретичних засад раціонально-емотивної терапії А. Елліса, розроблено схему (або модель) поетапного аналізу особистості людини "А-В-С". Її можна охарактеризувати за допомогою наступного алгоритму. А – активуюча подія (activating event), на етапі А існує подія, дія чи об'єкт, відносно яких людина стає стурбованою. В – переконання (beliefs), які виникають, як певні когніції, вірування, установки, про подію, дію чи об'єкт, які мали місце на етапі А. В людини може виникнути два типи переконань: раціональні та ірраціональні. С – наслідки (consequences), на етапі С людина відчуває наслідки своїх переконань, які також можуть бути раціональними (rC) або ірраціональними (iC). Раціональні наслідки є результатом раціональних переконань людини. Ірраціональні (невідповідні) наслідки обумовлені ірраціональними переконаннями людини [9].

Згідно з когнітивно-експеріментальною теорією З. Епштейна, люди автоматично конструюють імпліцитну "теорію реальності", що включає два основних блоки: теорію власного "Я" і теорію навколишнього світу, а також репрезентації відносин між "Я" і світом. Особистість має дві адаптивні системи: емпіричну й раціональну. Конструкти, які людина будує за допомогою раціональної системи, називаються раціональними переконаннями, а конструкти, що формуються в емпіричній системі, називаються імпліцитними переконаннями або схемами. Схеми

лежать в основі теорії реальності, яку конструює людина і становлять її фундамент. Вони формуються в результаті процесу генералізації особистістю емоційно значимого досвіду при взаємодії з навколишнім світом і проявляються у поведінці людини автоматично, передуючи за часом довільним раціональним процесам. Відповідно до основних потреб особистості, З. Епштейн виділив чотири базисних переконання або схеми, що становлять особистісну теорію реальності: про доброзичливість навколишнього світу; про його справедливість; про те, що оточуючим людям можна довіряти; про власну значимість [5].

Поняття "особистісного конструкту", що, на думку А. Бека, є аналогом когнітивної схеми, ввів у психологію Дж. Келлі. Особистісний конструкт – це ідея або думка, яку людина використовує, щоб інтерпретувати, пояснити або передбачити свій досвід. На думку Дж. Келлі, люди діють як вчені-дослідники: вони постійно висувають робочі гіпотези про реальність, що дозволяє їм так чи інакше прогнозувати, контролювати й розуміти, що відбувається [4].

У вітчизняній науці розроблено низку теорій, основні поняття яких певним чином пов'язані з концептом когнітивної схеми (переконання). Найбільш конгруентним до поняття "схема" є поняття "установка" (Д. Узнадзе). Автор вважає установку основним регулятивним механізмом поведінки людини, що визначає її спрямованість і вибіркову активність. Поведінка особистості може проявлятися як імпульсивна або свідома. У першому випадку спрямованість поведінки визначається установкою, яка виникає в наслідок взаємодії потреб людини і ситуації, в якій вони актуалізуються. На більш високому рівні особистісного розвитку поведінка людини не підкоряється імпульсу, що проявляється в готовності індивіда взяти на себе відповідальність. Це відбувається завдяки механізму об'єктивації, згідно з яким людина протиставляє себе зовнішньому середовищу, починає усвідомлювати дійсність такою, якою вона є, і об'єктивувати свою поведінку [7].

Таким чином, базисні переконання є когнітивним конструктом, який виступає основою цілеспрямованої активності людини, зокрема: детермінує пізнання навколишньої дійсності, формує поведінку, обумовлює емоційний стан.

Емпіричне дослідження з метою вивчення базисних переконань як елементу цілеспрямованої активності особистості проводилося протягом січня – квітня 2013р. Вибіркова сукупність складала 200 осіб (вік – 18-19 років; 177 дівчат, 23 хлопці), студентів Київського університету імені Бориса Грінченка. Всі респонденти навчаються за спеціальностями, що належать до соціономічного типу професій, а саме: "Психологія", "Соціальна педагогіка", "Корекційна освіта", "Дошкільна осві-

та", "Початкова освіта", "Музичне мистецтво (викладач)", "Образотворче мистецтво (вчитель)", "Історія (вчитель)", "Менеджмент".

Базисні переконання респондентів досліджувалися методом тестування за методикою "Дослідження базисних переконань особистості" Р. Янофф-Булман, в адаптації М. Падун, В. Котельникової. Дана методика дозволяє проаналізувати п'ять базисних переконань особистості: "Доброзичливість", "Справедливість", "Контроль", "Образ Я", "Удача".

Базисне переконання про доброзичливість навколишнього світу відображає переконання індивіда щодо безпечної можливості довіряти навколишньому світу. Базисне переконання про справедливість навколишнього світу характеризує переконання індивіда про принципи розподілу удач і нещастя і містить дві категорії: "Справедливість" – переконання в тому, що у світі діють закони справедливості та "Контроль" – переконання про можливість контролювати події, що відбуваються у житті. Базисне переконання про цінність і значущість власного "Я" також характеризується двома показниками: "Образ Я" – переконання індивіда в тому, що він хороший і гідний та "Удача" – переконання у власній успішності і везінні.

Результати дослідження базисних переконань студентів представлені на рис. 1. Нормою прояву базисних переконань виступає середній рівень. Виходячи з результатів дослідження, спостерігається неадекватна оцінка себе та навколишнього середовища, що проаналізовано нижче.

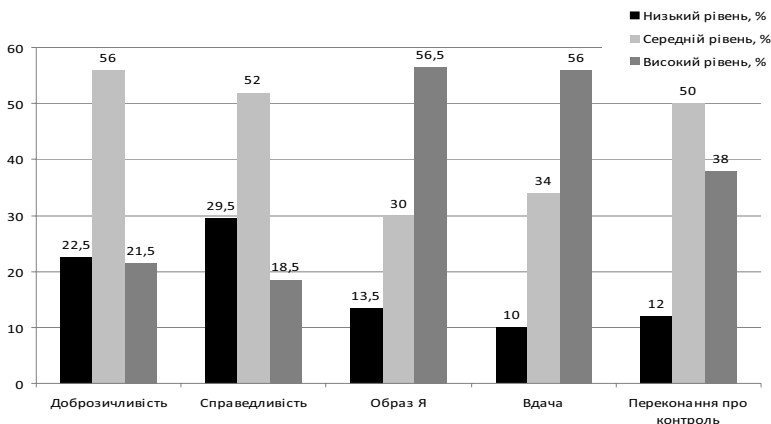

Рис. 1. Рівні прояву базисних переконань респондентів

Високий рівень прояву шкали "Образ "Я" у 56,5% респондентів свідчить про завищену самооцінку та відсутність достатньої критичності

по відношенню до себе. При цьому 56% покладаються на вдачу і впевнені, що вони в цілому є везучими людьми. Удачу в досягненні цілей вони розглядають не як результат проявленої активності, а як зовнішній показник, незалежний від них. Це свідчить про неготовність брати на себе відповідальність за свої дії. Досліджуваним властиве переконання, що вони "гідні, хороші люди", тому їм обов'язково пощастить у житті. Це призводить до очікування, а не до планування та реалізації власного потенціалу.

Більшість респондентів (56% – середній рівень за шкалою "Доброзичливість") довіряють навколишньому світу та вміють адекватно оцінювати "недоброзичливі стимули" і реагувати на них, зберігаючи психічну рівновагу. При цьому 22,5% досліджуваних вважають, що "світу не можна довіряти", а у 21,5% – спостерігається переоцінка в доброзичливості навколишнього світу. Це обмежує їх взаємодію зі світом та ускладнює роботу з іншими людьми.

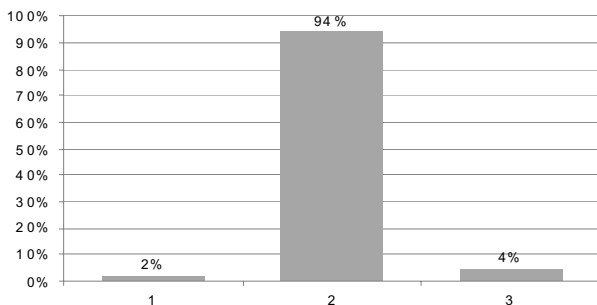
Значний відсоток досліджуваних (29,5%) переконані, що хороші і погані події не розподіляються між людьми за принципом справедливості. Таке переконання є основою мотивації уникнення невдач. Тобто респонденти думають не про те, як досягти поставленої мети, а про те, як захистити себе у випадку невдачі і максимально її уникнути. 18,5% досліджуваних вважають світ абсолютно справедливим. Ці два полюси прояву шкали "Справедливість" свідчать про неадекватну оцінку навколишнього середовища, бо варіативність життєвих ситуацій дуже значна і важливим є прояв гнучкості в оцінках.

При цьому усвідомлення можливості права вибору, необхідності брати на себе відповідальність за події власного життя, погоджувати власні цілі з цілями оточуючого середовища властиве 50% респондентів (середній рівень шкали "Контроль"). Значна кількість респондентів (38%) проявляють "завищений" контроль, керуючись думками "Я повинен". Це призводить до намагання відповідати вимогам оточення, не завжди керуючись власними прагненнями, проживаючи "чуже життя" та не реалізуючи у повній мірі потенційні можливості. При цьому 12% респондентів взагалі вважають за неможливе контролювати події, що відбуваються, і приписують відповідальність за них іншим людям, випадку.

Зважаючи на вище вказане, завищена оцінка себе та своєї удачі, значний рівень контролю, неготовність брати на себе відповідальність та проявляти гнучкість у поведінці у переважній кількості респондентів призводить до ситуативного характеру діяльності, не сфокусованої на досягнення конкретних цілей.

Підтвердженням даного висновку є результати проведеної методики, спрямованої на дослідження структури діяльності, а саме: вмінь студентської молоді ставити конструктивні цілі, використовувати ши-

рокий діапазон засобів досягнення мети та адекватно оцінювати результати діяльності (рис.2-4).

- 1 – неможливість ставити конструктивні цілі, мотиви безсистемні;
- 2 – цілі не завжди об'рунтовані, нестійкі, приймаються цілі "ззовні", потрібне вольове зусилля для початку реалізації мети;
- 3 – цілі реальні, існує спрямованість на їх досягнення, мотиви об'рунтовані, діяльність систематична.

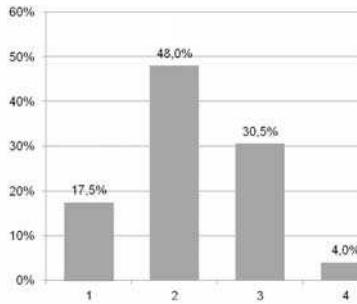
Рис. 2. Результати дослідження студентів за шкалою "Ціль"

Виявлено, що у 94% студентів цілі не завжди об'рунтовані, нестійкі, приймаються "ззовні", потрібне вольове зусилля для початку реалізації мети (рис.2). У 2% студентів проявляється неможливість ставити конструктивні цілі, мотиви безсистемні. І лише у 4% студентів цілі реальні, існує спрямованість на їх досягнення, мотиви об'рунтовані, діяльність систематична. Щодо вибору засобів реалізації цілей для респондентів даної групи (рис.3) характерним є прояв труднощів у вигляді психологічних бар'єрів, що пов'язані з відсутністю конструктивної мети та "страхом самовираження" (48% студентів).

Як бачимо з отриманих результатів, у 17,5% студентів спостерігається хронічна нестача засобів досягнення цілей, прояв обмеженості у виборі засобів, конформність (схильність підпадати під вплив); у 4% поведінка занадто спонтанна, агресивна, з проявами небажання використовувати допомогу оточуючих. Найбільш оптимальний результат мають 30,5% студентів, для яких характерна достатня свобода у виборі засобів досягнення цілей, енергійність, поведінка спонтанна у відповідності до ситуації.

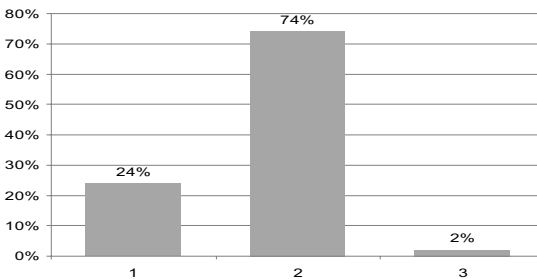
Отримані дані за шкалою "Результат" (рис.4) говорять про те, що студенти здатні адекватно оцінювати результати своєї діяльності (74% респондентів). Проте, для 24% студентів характерно переоцінювати, а для 2% недооцінювати результати своєї діяльності, проявляти підвищену критичність та ригідність.

- 1 – хронічна нестача засобів або їх обмеженість у виборі при досягненні цілей, конформність;
 2 – труднощі у вигляді психологічних бар'єрів при виборі засобів реалізації цілей, пов'язані з відсутністю конструктивної мети та "страхом самовираження";
 3 – достатня свобода у виборі засобів, поведінка спонтанна у відповідності до ситуації, енергійність;
 4 – поведінка занадто спонтанна, агресивна, відмова від допомоги оточуючих.

Рис. 3. Результати дослідження студентів за шкалою "Засіб"

- 1 – схильність переоцінювати результат своєї діяльності;
 2 – адекватна оцінка результатів своєї діяльності;
 3 – недооцінка результатів своєї діяльності; ригідність, підвищена критичність.

Рис. 4. Результати дослідження студентів за шкалою "Результат"

Вміння оцінювати результат діяльності свідчить про розуміння важливості завершення певної справи. Проте неконструктивність формулювання цілей дозволяє говорити про невміння робити висновки з результату діяльності, достатньо глибоко аналізувати його, бажання бути "соціально привабливим". У суспільстві успішною вважається людина, що демонструє стійкі високі результати. Виходячи з отриманих результатів, можна припустити, що отримання оцінки як результату на-

вчального процесу, значно домінує над процесом засвоєння знань. Це ще раз засвідчує зовнішню організацію діяльності у студентів, а не керування власними цілями та смислами.

Висновки. Проведене нами дослідження показало, що формування цілеспрямованої активності студентської молоді відбувається на основі вміння адекватно оцінювати результати власної поведінки. Однак, домінуючими властивостями респондентів виявилися: завищена оцінка себе та своєї удачі, неготовність брати відповідальність та проявляти гнучкість.

Аналіз результатів діагностики базисних переконань показав наступне: поведінка досліджуваних має в основному ситуативний характер, який проявляється в не зосередженості на досягненні конкретних цілей; більшість студентів не вміють конструктивно формулювати мету та адекватно оцінювати ресурси щодо її досягнення.

Враховуючи отримані данні робимо висновок про те, що нагальним постає завдання корекції базисних переконань студентів у навчальному процесі, зокрема, йдеться про формування умінь ставити конструктивні цілі, складати когнітивні плани їхнього досягнення, адекватно оцінювати й використовувати власні ресурси та можливості оточуючого середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бек А. Когнитивная психотерапия расстройств личности / А. Бек, А. Фримен – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.
2. Величковский Б. Когнитивная наука: Основы психологии познания / Б. Величковський [В 2-х т., Том I]. – М: Академия, ИЦ, 2006. – 448 с.
3. Гейвин Х. Когнитивная психология / Гейвин Х. – Питер, 2003. – 268 с.
4. Келли Дж. Теория личности / Дж. Келли – СПб.: Речь, 2000. – 249 с.
5. Падун М. Психическая травма и базисные когнитивные схемы личности / М. Падун, Н. Тарабрина // Московский психотерапевтический журнал. – 2003. – №1. – С. 121-139
6. Падун М.А., Котельникова А.В. Модификация методики исследования базисных убеждений личности Р. Янофф-Бульман // Психологический журнал. 2008. – Т. 29, № 4. – С. 98 – 106.
7. Узнадзе Д.Н. Установка у человека. Проблема объективации / Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000. – С. 87-91
8. Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума / М. Холодная – СПб.: Питер, 2004. – 384 с.
9. Эллис А. Практика рационально-эмоциональной поведенческой терапии / А. Эллис, У. Драйден. 2-е изд. / Пер. с англ. Т. Саушкиной. – СПб.: Речь, 2002. – 352 с.